

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.17>

ВИКОРИСТАННЯ ІТ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕСІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ АДВОКАТА

Заборовський В.В.,
*професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
orcid.org/0000-0002-5845-7535*

Заборовський В.В. Використання ІТ технологій в процесі підвищення кваліфікації адвоката.

У даній статті розкривається правова природа професійного обов'язку адвоката щодо підвищення ним своєї кваліфікації через призму застосування інформаційних технологій в процесі підвищення такої кваліфікації. Аргументується позиція, за якою пришвидшення темпів використання інформаційних технологій в контексті здійснення професійної діяльності адвоката, в тому числі й щодо питань, які стосуються підвищення його кваліфікації, певним чином зумовлені вимогами сьогодення, враховуючи пандемію COVID-19 у світі протягом останніх років, а також військову агресію росії проти українського народу.

В рамках даної статті було розкрито досвід провідних зарубіжних країн (зокрема, США, Великобританії, Японії, Канади) насамперед щодо підвищення кваліфікації за допомогою дистанційного навчання адвокатів. Акцентується увагу на позитивності реформування інституту підвищення кваліфікації адвокатів, внаслідок чого була насамперед створена інтернет-платформа Центру акредитації Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України, на якій, в тому числі, розміщені відомості про всі акредитовані поточні та постійні заходи з підвищення кваліфікації адвокатів, що суттєво спрощує доступ до інформації щодо їх проведення.

Робиться висновок, що з одного боку, позитивним є розроблення Вищою школою адвокатури НААУ спеціальних, адаптаційних курсів (інструктажів) підвищення кваліфікації в режимі онлайн для стажистів, помічників адвокатів та осіб, у випадку поновлення їх права на заняття адвокатською діяльністю, а з іншого – враховуючи те, що підвищення кваліфікації є професійним обов'язком, який поширюється на всіх українських адвокатів, які до того не позбавлені обов'язку сплачувати внески саме на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування, а тому проходження відповідних заходів (програм), розроблених саме цією інституцією має відбуватися на безоплатній основі

Ключові слова: адвокат; правовий статус адвоката; професійний обов'язок адвоката; інформаційні технології; заходи підвищення кваліфікації адвоката; програми підвищення кваліфікації; Вища школа адвокатури.

Zaborovsky V.V. The use of IT technologies in the process of improving the qualifications of a lawyer.

This article reveals the legal nature of a lawyer's professional duty to improve his qualifications through the prism of the use of information technologies in the process of improving such qualifications. The position is argued, according to which the acceleration of the pace of the use of information technologies in the context of the professional activity of a lawyer, including in matters related to the improvement of his qualifications, is in a certain way determined by the requirements of today, taking into account the COVID-19 pandemic in the world in recent years, as well as the military Russia's aggression against the Ukrainian people.

Within the framework of this article, the experience of leading foreign countries (in particular, the USA, Great Britain, Japan, Canada) was disclosed, primarily regarding professional development through distance education of lawyers. Emphasis is placed on the positive aspects of the reform of the Institute for the Advancement of Lawyers, as a result of which the Internet platform of the Accreditation Center of the Higher School of Advocacy of the National Bar Association of Ukraine was first created, which includes

information on all accredited current and ongoing measures for the advancement of attorneys' qualifications, which significantly simplifies access to information on their implementation.

It is concluded that, on the one hand, the development by the Higher School of Advocacy of NAAU of special, adaptation courses (instructions) of professional development online for interns, assistant attorneys and persons, in the case of renewal of their right to engage in advocacy, is positive, and on the other hand, taking into account the fact that professional development is a professional obligation that applies to all Ukrainian lawyers, who are not exempted from the obligation to pay contributions precisely to ensure the implementation of lawyer self-governance, and therefore the passage of relevant measures (programs) developed by this institution must take place on a free basis

Key words: lawyer; legal status of a lawyer; professional duty of a lawyer; Information Technology; measures to improve the qualification of a lawyer; professional development programs; Higher School of Advocacy.

Актуальність теми. Серед професійних обов'язків адвоката, які є одними з основних елементів його правового статусу (у поєднанні із правами, гарантіями та відповідальністю адвоката) [1; 2; 3; 4] важливе місце займає обов'язок щодо підвищення кваліфікації всіма українськими адвокати. Виконання такого обов'язку спрямоване безпосередньо на підвищення якості надання правничої допомоги та надання її саме на засадах професійності. Актуальність теми даного дослідження проявляється насамперед в тому, що інформаційні технології відіграють важливу роль в реалізації майже будь-якої професії, тоді як переоцінити значення таких технологій в контексті професійної діяльності сучасного адвоката майже неможливо. Суттєві темпи застосування інформаційних технологій, зокрема, в аспекті процедури підвищення кваліфікації адвоката зумовлені й вимогами сьогодення, враховуючи пандемію COVID-19 протягом останніх років, а також військову агресію росії проти України.

Аналіз наукових публікацій. Проблема з'ясування сутності інституту підвищення кваліфікації адвоката була предметом наукового пошуку багатьох науковців. Серед вчених, які досліджували вплив інформаційних технологій на процедуру підвищення кваліфікації адвокатів, доцільно виокремити праці С.А. Антонюк, В. Гвоздій, О.О. Воронова, С.О. Заяць, С.О. Іваницького, Т. Кузнецової, Р.М. Скриньковського, Г. Тангаза, В. Якуші та інших.

Метою даної статті є розкриття правової природи професійного обов'язку адвоката щодо підвищення ним своєї кваліфікації через призму застосування інформаційних технологій в процесі підвищення такої кваліфікації. Основними **завданнями** автор ставить перед собою: проаналізувати правозастосовну практику органів адвокатського самоврядування та інших компетентних інституцій щодо спрощення доступу адвоката до системи підвищення його кваліфікації; з'ясувати досвід провідних зарубіжних країн (зокрема, США, Великобританії, Японії, Канади) насамперед щодо підвищення кваліфікації за допомогою дистанційного навчання адвокатів; з'ясувати проблемні питання щодо підвищення кваліфікації адвокатів за допомогою інформаційних технологій тощо.

Виклад основного матеріалу. Неодноразово предметом нашого наукового дослідження була роль інформації та інформаційних технологій в професійній діяльності адвоката [5; 6]. Ми доходили висновку, що інформація та інформаційні технології є важливою складовою частиною професійної діяльності адвоката, ефективність якої значною мірою залежить від рівня інформаційного забезпечення останнього та вміння його застосування (шляхом належного використання довідково-правових систем, інформаційних (автоматизованих) систем, єдиних та державних реєстрів, мережі Інтернет, технічних пристроїв та програм тощо) [7, с. 111]. Найбільш поширеними видами інформаційних технологій, що застосовуються в адвокатській діяльності є: довідково-правові системи; інформаційні (автоматизовані) системи; єдині та державні реєстри; мережа Інтернет; технічні пристрої та програми. Це далеко не всі види інформаційних технологій та способи їх використання, що застосовуються в адвокатській діяльності, а подальше вдосконалення інформаційних технологій, без сумніву, тільки поглиблюватиме процес їх використання в професійній діяльності адвоката [8, с. 242].

Не менш важливим є використання інформаційних технологій в процесі підвищення кваліфікації адвоката, сутність якої також була предметом нашого наукового пошуку [9; 10; 11]. Значний акцент на використання інформаційних технологій було зроблено в процесі реформування механізму підвищення кваліфікації адвокатів у 2019 році (пов'язане з прийняттям Порядку від 14 лютого 2019 року [12] та Порядку від 21 вересня 2019 року [13]). Основною метою цієї реформи, як зазначають науковців була побудова чіткої та зрозумілої системи цивілізованої конструктивної процедури підвищення кваліфікації адвокатів в Україні [14]. Перевагами цього етапу реформування процедури підвищення кваліфікації

ції адвокатів називають насамперед суттєве спрощення як доступу до інформації, яка безпосередньо пов'язана із відповідними заходами підвищення кваліфікації (зокрема, створено інтернет-платформу Центру акредитації ВША НААУ (<http://cpd.hsa.org.ua/>), на якій в тому числі розміщена інформація про поточні та постійні акредитовані заходи з підвищення кваліфікації адвокатів, а у розділі «Кабінет адвоката» доступною є інформація, зокрема, про нараховані йому залікові, участь у запланованих заходах, а також щодо виконання вимог про підвищення кваліфікації за відповідний обліковий період), так і можливості реєстрації адвоката для його участі у даних заходах та процедури нарахування відповідних балів за таку участь (запроваджено систему автоматизованого обліку залікових балів адвоката, чим звільнено його (а також ради адвокатів відповідного регіону) від обов'язку ведення паперового такого обліку та ускладнено можливість здійснення операцій, які пов'язані з маніпулюванням нарахування таких балів).

Позитивні моменти реформування механізму підвищення кваліфікації адвоката 2019 року, в аспекті застосування інформаційних технологій, знайшли своє закріплення і в діючому на сьогодні Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України (нова редакція) від 3 липня 2021 року [15].

Діючий Порядок, як і попередні, передбачає доволі широкий перелік можливих видів підвищення кваліфікації адвокатів України, сутність яких буде предметом нашого наукового дослідження в майбутньому, та фактично закріплює принцип вільного їх вибору адвокатом. В контексті видів підвищення кваліфікації, які можуть бути обрані адвокатами слухним є твердження Т. Кузнецової, за яким сьогодення наполегливо диктує необхідність поєднання використання традиційних форм (лекцій), з ширшим застосуванням нових форм, заснованих на сучасних технологіях. Органи адвокатського самоврядування, за її переконанням, повинні проводити величезну роботу з розробки та надання адвокатам матеріалів, що якраз засновані на сучасних технологіях: це відноситься і до вебінарів, і до платформ, на яких розміщені очно-дистанційні та дистанційні курси, що дозволяють адвокатам вільно у зручних для них умовах освоїти і згодом закріпити нові матеріали за реально цікавими, актуальними для них тематиками [16].

На важливість використання інформаційних технологій для створення нових можливостей забезпечення безперервного юридичного навчання та підвищення кваліфікації адвокатів наголошувалося ще у 2012 році в підсумковому звіті «Дослідження про стан підготовки адвокатів у праві ЄС» у рамках проєкту «Європейська юридична підготовка» «European Judicial Training» [17]. З метою створення транскордонної системи безперервного юридичного навчання (насамперед, задля моделювання практичних ситуацій у праві ЄС) з використанням нових технологій, була рекомендовано Європейській комісії спеціально підтримувати через свої фінансові програми проєкти, які повністю використовують нові можливості для поширення навчальних програм, доступних за допомогою таких технологій. Це дозволить максимально збільшити кількість адвокатів, які пройшли б підготовку в галузі права ЄС, і розширить їх співпрацю. Слід відмітити, що ряд адвокатських та юридичних товариств скористалися Європейським соціальним фондом (ESF) для підтримки національних навчальних заходів з права ЄС. Завдяки ресурсам даного фонду було вдосконалено розробку засобів електронного навчання, які фінансуються на національному або європейському рівні насамперед з метою надання користувачам справді інтерактивного та практичного досвіду навчання, що повинно допомогти адвокатам удосконалити свої здібності надавати клієнтам обґрунтовані та ефективні юридичні поради.

Пришвидшення темпів використання інформаційних технологій в контексті здійснення професійної діяльності адвоката, в тому числі й щодо питань, які стосуються підвищення його кваліфікації, певним чином зумовлені і вимогами сьогодення, враховуючи пандемію COVID-19 у світі. Складена епідеміологічна обстановка, що склалася в даний період часу, за твердженням О.О. Воронова [18], змушує всіх проходити навчання в онлайн-форматі, саме тому з'явилися сотні відеокурсів, вебінарів, лекцій, що навчають. Науковець звертає увагу, що в ряді випадків необхідність подібного навчання викликана так званим обов'язком (обов'язком підвищувати кваліфікацію в певному обсязі годин), але в даній ситуації це швидше благо, і адвокати охоче приймають новий формат реалізації освітнього процесу. На позитивність застосування інформаційних технологій вказує і С. Вилков [19], оскільки це спростило процес підвищення кваліфікації адвокатів (насамперед значно зросла кількість онлайн-навчань, які, по-перше, не обмежені квадратними метрами аудиторії, а по-друге, не потрібно долати кілометри доріг, аби дістатися до цієї аудиторії).

Суттєвий вплив на застосування інформаційних технологій в контексті підвищення кваліфікації адвокатів відіграла й військова агресія росії проти українського народу. Хоча на період воєнного стану рішенням Ради адвокатів України призупинено дію положень діючого Порядку підвищення кваліфіка-

цій адвокатів щодо необхідності отримання адвокатом відповідної кількості залікових балів протягом календарного року [20], переважна більшість адвокатів, в тому числі й автор даної статті, виконали свій професійний обов'язок, виходячи насамперед з того, що належне підвищення кваліфікації адвоката спрямоване саме на підвищення якості надання правничої допомоги своєму клієнту.

На необхідність широкого застосування інформаційних технологій в механізмі підвищення кваліфікації адвокатів наголошує і І.О. Нікуліна, вказуючи, що воно сприятиме ефективності освоєння програм підвищення їх кваліфікації. Вона звертає увагу, що в даний час потік інноваційних освітніх продуктів здається невичерпним: віртуальні вебінари, освітні програми та чат-боти, навчання через соціальні медіа, онлайн-курси. Онлайн-курси, за її твердженням, є найефективнішою технологією, що може передбачати всі необхідні модулі (відеоролики, інтерв'ю, завдання для самостійної роботи, тести та інші форми перевірки знань, а також цифровий контент), а їх застосування є поширеним у багатьох країнах світу, таких як США, Сінгапур, Великобританія, Японія та ін [21].

Одним із передових є досвід дистанційного навчання японських адвокатів, оскільки тільки для членів Японської федеральної асоціації адвокатів на сайті даної організації накопичено більше 200 відеолекцій з актуальних проблем правозастосування, з якими адвокати можуть ознайомитися через навчальний модуль веб-порталу [22, с. 180]. Проходження дистанційного навчання сприймається як ваговий засіб підвищення кваліфікації канадськими (правове товариство Британської Колумбії вимагає від адвокатів виконувати вимоги щодо проходження безперервного професійного навчання на своєму онлайн-порталі, вказуючи на те, що онлайн-система забезпечує більш ефективний та корисний спосіб виконання таких вимог [23]), американськими (наприклад, каліфорнійські адвокати проходять навчання у вигляді електронного курсу через веб-сайт Адвокатури штату Каліфорнія, завдяки чому всі адвокати мають вільний і рівний доступ до заходів підвищення кваліфікації [24]) адвокатами та адвокатів багатьох країн світу.

Щодо механізму підвищення кваліфікації українських адвокатів, то як ми уже відмічали, позитивним було створення інтернет-платформи Центру акредитації ВША НААУ, на якій, зокрема, розміщені відомості про всі акредитовані поточні та постійні заходи з підвищення кваліфікації адвокатів, що суттєво спрощує доступ до інформації щодо їх проведення. З одного боку, позитивним є те, що переважна більшість заходів проводяться в режимі онлайн (станом на 1 лютого 2023 року з 35 запланованих поточних заходів, 33 характеризувалися як онлайн-заходи), а з іншого – на жаль, на сьогодні переважна більшість таких заходів є платними (30 проти 5 безоплатних заходів, і всі вони стосувалися тільки адвокатів відповідного регіону). Слід відмітити, що суттєво відрізняється і підхід рад адвокатів відповідного регіону щодо проведення таких заходів (значна кількість таких рад обмежуються організацією 1 або ж 2 безоплатних заходів підвищення кваліфікації адвокатів (зокрема, в онлайн формі) на рік.

Висновки. Все це дає можливість дійти висновку про необхідність розроблення саме Національною асоціацією адвокатів України (Вищою школою адвокатури) відповідних заходів (програм), які б надавали можливість адвокатами підвищувати свою кваліфікацію насамперед в режимі онлайн, у зручній для них час. Позитивним в цьому аспекті є розроблення Вищою школою адвокатури НААУ спеціальних, адаптаційних курсів (інструктажів) підвищення кваліфікації в режимі онлайн для стажистів (<https://www.hsa.org.ua/adaptatsijnjy-kurs-v-profesiyu-advokata-dlya-stazhystiv/>), помічників адвокатів (<https://www.hsa.org.ua/adaptatsijnjy-kurs-v-profesiyu-advokata-dlya-stazhystiv-2/>) і осіб, у випадку поновлення їх права на заняття адвокатською діяльністю (<https://www.hsa.org.ua/adaptatsijnjy-kurs-v-profesiyu-advokata-dlya-stazhystiv-3/>) (в той же час відсутня нормативно передбачена Модульна програма «Молодий адвокат», яка має бути розроблена саме Вищою школою адвокатури НААУ).

Враховуючи те, що підвищення кваліфікації є професійним обов'язком, який поширюється на всіх адвокатів України, які до того ж зобов'язані сплачувати внески саме на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування (одним із основних обов'язків якого є підтримання високого професійного рівня адвокатів), то на нашу думку, проходження відповідних заходів (програм), розроблених Вищою школою адвокатури НААУ має відбуватися на безоплатній основі (показовим є безоплатний онлайн-курс з підвищення кваліфікації адвокатів «Морально-етичні аспекти адвокатської діяльності», який був організований Радою адвокатів Одеської області) [25].

Крім цього, виходячи з багатогранності видів можливої професійної діяльності адвокатів, специфіки їх правового статусу та доволі значної чисельності в Україні (станом на 8 листопада 2022 року в Єдиному реєстрі адвокатів України було зареєстровано майже 65,5 тисячі адвокатів [26]), НААУ

має бути застосований диференційований підхід щодо визначення заходів та порядку підвищення кваліфікації адвокатами (враховуючи, зокрема, їх досвід) та розроблені відповідні комплексні програми для цього.

Список використаних джерел:

1. Заборовський В.В., Бисага Ю.М., Булеца С.Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 650 с.
2. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.10. К, 2018. 42 с.
3. Заборовський В.В. Структура правового статусу адвоката: дослідження сутності елементів, які є передумовами його виникнення або ж є дотичними до нього. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 39. Т. 2. С. 110–115.
4. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Професійні обов'язки як необхідний елемент структури правового статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 144–151.
5. Заборовський В.В. Гарантії як засіб забезпечення інформаційної безпеки адвокатської діяльності. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: тези доповідей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Луцьк, 24 квітня 2020 року).* Ужгород: РІК-У, 2020. С. 32–36.
6. Заборовський В.В. Роль періодичних юридичних видань та інформаційно-правових систем в професійній діяльності адвоката. *Роль періодичних юридичних видань у формуванні правової держави: зарубіжний досвід та Україна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 21 жовтня 2021 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С. 74–80.
7. Бисага Ю.М., Заборовський В.В., Манзюк В.В. Інформація та інформаційні технології як невід'ємна частина професійної діяльності адвоката. *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 5. С. 104–114. <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/104-114>.
8. Заборовський В.В., Манзюк В.В., Олійник Р.Б. Види інформаційних технологій, які застосовуються адвокатом у своїй професійній діяльності. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 2. С. 239-243. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_2_2020_sai-t-1.pdf.
9. Заборовський В.В., Фазикош В.Г., Семерак О.С. Підвищення кваліфікації адвоката як один із його професійних обов'язків: загальні положення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 70. С. 444-449. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.70.71>.
10. Заборовський В.В. Інститут підвищення кваліфікації адвоката: історичний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 5. С. 377–382. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.70>.
11. Заборовський В.В. Підвищення кваліфікації адвоката через призму міжнародних стандартів адвокатури. *Science as a basis for the development of modern countries: collection of theses of scientific and methodical reports of international scientific-practical conference (Bratislava (Slovakia), Slovakia, January 27-29, 2022),* 2022. Р. 66–69.
12. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України, затверджений рішенням Ради адвокатів України № 20 від 14 лютого 2019 року (втратив чинність). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2019-02-14-poryadki-20_5ca35aef7a1b9.pdf.
13. Про внесення змін та доповнень до Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України та Положення про помічника адвоката: рішення Ради адвокатів України від 21.09.2019. URL: № 111 <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr111871-19#Text>.
14. Заяць С.О., Скриньковський Р.М., Антонюк С.А. Підвищення кваліфікації адвокатів України в світлі реалізації принципів організації та діяльності адвокатури. *Problèmes et perspectives d'introduction de la recherche scientifique innovante.* 2019. V. 6. URL: dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2755/1/74-271-PB_removed.pdf.
15. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України (нова редакція), затверджений Рішенням Ради адвокатів України від 03.07.2021 № 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr063871-21#Text>.

16. Кузнецова Т. Стандарт підвищення кваліфікації. 2019. URL: <https://www.advgazeta.ru/diskusii/standart-povysheniya-kvalifikatsii/>.
17. Implementation of the Pilot Project «European Judicial Training». Lot 2 «Study on the state of play of lawyers' training in EU law» (final report). URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d7a31897-7136-4367-96d4-9e257eb71231>.
18. Воронов А.А. Повышение профессионального уровня квалификации юристов как условие надлежащего осуществления их практической деятельности. *Актуальные проблемы деятельности подразделений УИС: тезисы Всероссийской научно-практической конференции* (г. Воронеж, 22 октября 2020). Воронеж, 2020. С. 207–210.
19. Якуша В. Прогалини в суміжних сферах можуть зіграти з професіоналом злий жарт. *Закон і Бізнес*. 2020. № 48 (1502). URL: https://zib.com.ua/ua/145782-golova_vkdkka_sergiy_vilkov_progalini_u_sumizhnih_sferah_mozh.html.
20. Про призупинення дії пунктів 19, 20 Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України на період дії воєнного стану в Україні: рішення Ради адвокатів України від 16.03.2022 року № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0030871-22#n9>.
21. Никулина И.А. О некоторых аспектах применения цифровых технологий в практической деятельности адвоката. *Адвокатская практика*. 2019. № 4. С. 45–47.
22. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. 556 с.
23. Continuing professional development (CPD). URL: <https://lsbc.vic.gov.au/lawyers/practising-law/continuing-professional-development-cpd/about-cpd-victoria>.
24. Tangaza H. International Approaches to Ongoing Competence. A report for the LSB (march 2021). URL: <https://legalservicesboard.org.uk/wp-content/uploads/2021/05/International-approaches-to-Ongoing-Competence.pdf>.
25. Морально-етичні аспекти адвокатської діяльності. URL: unba.odessa.ua/shanovni-kolegy-zaproshuyemo-vas-vzyaty-uchast-v-onlajn-kursi-z-pidvyshennya-kvalifikatsiyi-advokativ/.
26. Гвоздїй В. У 2022 році до лав адвокатської спільноти долучилося майже 3 тисячі адвокатів. URL: <https://advokatpost.com/u-2022-rotsi-do-lav-advokatskoi-spilnoty-doluchylosia-majzhe-3-ty-siachi-advokativ-valenty-n-hvozdij/>.